

## Sotsiaalse kontrolli mehhanismid ja piiriülene poliitika Eesti ajaloos

Mart Kuldkepp

Rahvusarhiivi toimetiste sarja uusim väljaanne – järjekorras juba kolmekümne kuues – koondab kümnet pealtnäha küllaltki eripalgelist artiklit „Vabadussõjast iseseisvuse taastamiseni“, st ajalise fookusega aastatel 1918 kuni 1991. Käsitleva ainese paigutamine nii pikale aegreale on 20. sajandi puhul eeskätt katkestustele ja pöördpunktidele keskenduv as Eesti ajalookirjutustraditsioonis pigem ebatavaline, kuid nagu kogumiku koostajad Tõnu Tannberg ja Aigi Rahi-Tamm on saatesõnas (lk 5) ise välja toonud, ei puudu kaastöödel seetõttu veel ühised nimetajad. Õieti aitab eri ajastute koos käsitlemisel tekkiv võrdlusmoment tänuväärset esile tõsta paralleele ja järjepidevusi, mis vastasel juhul võiksid märkamatuks jääda.

Artiklikogumiku olulisim temaatiline dominant on poliitilise võimu katsed teostada kontrolli ühiskondlike meeleolude ja avalikkusele kättesaadava info üle ning püüded erinevate meetmete abil takistada (kas siis õigustatult või õigustamatult) probleemseteks peetavate nähtuste süvenemist. Selles mõttes võib välja tuua Toivo Kikkase artikli Vabadussõja-aegses Eesti armees toimunud meelsuskontrolli- ja tsensuuriaparaadist, Peeter Kaasiku käsitlese legaliseerimisest kui banditismivastase võitluse vahendist Teisele maailmasõjale vahetult järgnenud aastatel ning Eli Pilve artikli stalinistlikust kaadripuhastusest Eesti üldhariduskoolis aastatel 1944-1953. Sama teemaga seostuvad ka kolm kaastööd Külma sõja aegsetest nõukogulikest kontrollimehhanismidest: Ott Koori käsitus erifondidest Nõukogude arhiivisüsteemis, Ermo Karpovi artikkel seltsimehelikest kohtutest ja Kaia Ivaski artikkel Eesti NSV rahvakontrollist. Teise nurga alt on meelsuse kujundamise problemaatikaga seotud Mann Loperi käsitus rahvusliku kasvatuses küsimusest ajaloo õppekavade arengus sõdade vahelise aja Eestis.

Ülejäänud kolm artiklit tegelevad kõik välispoliitiliste ja piiriüleste küsimustega. Olev Liivik annab ülevaate 1941. aastal Saksamaale asunud järeleõppijate mälestustest ning Katariina Sofia Pätsi artikkel räägib Kanada väliseestlaste poliitilisest rollist Eesti iseseisvuse taastamisel. Eraldi püüab pilku Silver Loidi mahukas, pea lühimonograafia mõõtu käsitus Eesti-Poola suhetest Teise maailmasõja eelõhtul ja algusjärgus, mis annab väärtuslikku lisateavet selle olulise dimensiooni kohta tolleaegses Eesti välispoliitikas.

On rõõmustav, et koostajatel on õnnestunud kogumikku kaasata märkimisväärne arv nooremaid kolleege, kellest ilmselt mitme jaoks on siinne artikkel esimeste põhjalikumate teaduspublikatsioonide seas. Selles mõttes võiks seda raamatut pidada osalt ka sissevaateks uue Eesti ajaloolaste põlvkonna uurimishuvides, milles tunduvad olulisel kohal olevat võimu ja selle teostamise küsimused (seda eriti seoses avaliku arvamuse ja ühiskondliku lojaalsusega), samuti erinevad rahvusvahelised ja rahvusülesed nähtused (välissuhted, emigratsioon) ning senisest suurem tähelepanu hilisnõukogude ajale ja Eesti Vabariigi taasiseseisvumisperioodile.